

DEMISTIFIKÁCIA VEDOMIA V „BIOLOGICKOM NATURALIZME“ JOHNA SEARLA

SILVIA KOCIANOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOCIANOVÁ, S.: Demystification of Consciousness in John Searle's „Biological Naturalism“.

FILOZOFIA 50, 1995, No 3, p. 155.

The paper questions the consistency of Searle's explanation of mental phenomena as caused by and realized in the brain structure. The author reveals the controversy between Searle's conception of consciousness based on causal reduction of mental phenomena and the conception of intentionality, which conceives of the consciousness along with other mental phenomena as irreducible qualities of physical reality. She sees Searle's argumentation, according to which 1. mind (consciousness) is an attribute of the brain, similarly to liquidity being an attribute of water, and 2. mind (consciousness) is irreducible – as showed by our „pragmatic reasons“, as superficial and unsustainable. Therefore, she rejects also Searle's intention to show, that no ontological reduction is implied by the causal reduction of consciousness. In the long run, „biological naturalism“ ends in reductionism as well, explaining consciousness as an biological attribute of the brain.

J. Searle patrí do tej skupiny amerických filozofov (T. Nagel, S. Kripke, F. Jackson) zaoberajúcich sa problémom vedomia (consciousness), mysle (mind)¹ a ich vzťahom k telu (mozgu), ktorí sa zhodujú prinajmenej v nasledovnom:

1. Javy vedomia, mysle, resp. všetky fenomény psychického života jedincov (ľudí a niektorých vyšších živočíchov) považujú za prirodzené, biologické javy. Týmto javom sú zároveň vlastné kvalitatívne charakteristiky – to, ako sa nám veci javia, ako ich pociťujeme, prežívame a pod. – v súčasnej filozofii mysle vymedzované pojmom *qualia*² ako kvalitatívnych charakteristík vedomej skúsenosti (je „zaujímavé“, že tieto na prvý pohľad triviálne tézy nezdieľa veľká časť filozofov, ktorí sa sami považujú za teoretikov mysle či vedomia).

2. Mentálne stavy nemožno redukovať len na chemické, elektrické, fyzikálne procesy a deje, ktoré zabezpečujú ich funkčnosť.

3. Uvedení filozofi vyjadrujú nespokojnosť s istým druhom nevraživosti, nedôvery, apriórneho odmietania riešenia problému vedomia, či už z dôvodu vágnosti, ambivalentnosti pojmu vedomia, alebo pre obávanú nemožnosť odhaliť záhadu vedomia.

¹ Searle tak ako väčšina predstaviteľov filozofie mysle vymedzuje myseľ ako „súslednosť myšlienok, pocitov, skúseností (vedomých alebo nevedomých), ktoré vytvárajú náš mentálny život“, t.j. myseľ poníma širšie než vedomie. Tento fakt považujem za jeden z fundamentálnych zdrojov nedorozumení a tzv. nemožnosti riešenia problému vedomia. Keďže myseľ chápem ako jeden z prejavov vedomia, následné „riešenie“ problému vedomia v rámci teórie mysle nepovažujem za funkčné.

² Bližšie k problému „qualia“ pozri: Dennett, D.: Quining qualia In: ([3], 42-47), ako aj kap. IV. práce O. Flanagan *Consciousness Reconsidered* (MIT Press 1992, 61-83).

4. Máloktorá oblasť súčasnej analytickej filozofie sa môže „pochváliť“ toľkými nepravdepodobnými a neprijateľnými tvrdeniami ako súčasná filozofia mysle. Kým napríklad, píše Searle, vo filozofii jazyka nik nepochybuje o existencii viet a rečových aktov, vo filozofii mysle je celkom bežné pochybovať o tom, či vôbec máme neredukovateľné subjektívne vedomé mentálne stavy.

Fakt, že filozofia mysle dospela až k takýmto absurdným záverom, nie je zaiste vecou náhody alebo nedopatrenia. Spomedzi množstva zdrojov a príčin redukcionistických tendencií súčasnej filozofie mysle vystupujú do popredia dve hlavné:

a) pretrvávajúce *ontické* predsudky – status javov vedomia, mysle, akýchkoľvek mentálnych stavov a dejov sa spochybňuje ich identifikáciou s vecou, substanciou, entitou stojacou v protiklade k hmote (zväčša stotožnenej s látkou), t.j. kritika údajného dualizmu descartovského typu³ neprekračuje kritiku scholastického dualizmu hmoty a ducha.

Absolútny protiklad hmoty (nie látky) a vedomia či mysle v rovine epistemickej sa mechanicky prenáša za hranice epistemológie do ontológie, čím vzniká zbytočný chaos v pojmoch a ich aplikácii pri objasňovaní jednotlivých filozofických problémov (najmä, ak sa takýmto problémom stane vedomie);

b) predsudky *epistemicke* – problematickosť zosúladenia tzv. poznania z 1. osoby (seba-poznania, schauvedomenie redukované na „neomylnú“ metódu introspekcie, privátnosť subjektívnych mentálnych stavov poňatá v zmysle nepoznatelnosti niekým iným než samotným nositeľom týchto stavov) a poznania z 3. osoby (tzv. objektívno-vedecký opis poznania). Ontický rozmer *existencie* mentálnych stavov v 1. osobe (v zmysle ich vlastníctva jednotlivými nositeľmi) sa zamieňa epistemickým rozmerom *poznania* z 1. osoby, čo smeruje k potláčaniu či vytlačaniu ontického rozmeru *existencie* psychických stavov a k ich nahrádzaniu epistemickou rovinou *explanácie* z 3. osoby (opis správania nositeľa psychických stavov, podporných mechanizmov, štrukturálnych, funkcionálnych a kauzálnych modelov, ktoré, ako je to bežné vo vedeckom skúmaní, abstrahujú od kvalitatívnych určení nositeľa ...).

J. Searle sa preto oprávnenne rozhorčuje v úvode svojej práce *The Rediscovery of Mind* (1992) nad stavom filozofie mysle a obzvlášť nad postojmi mnohých jej predstaviteľov k analýze problému vedomia.

Cieľom tejto state nebude rozbor príčin, ktoré prispeli k značne reduktívnemu poňatiu javu vedomia v súčasnej filozofii mysle. Pokúsím sa skôr na koncepcii „biologického naturalizmu“ J. Searla ukázať, či a do akej miery ju možno považovať za nereduktívny výklad vedomia a mysle.

1. Povaha mentálnych javov, miesto vedomia v prírode. Vo svojom prístupe je J. Searle zameraný na takú reformu štúdia mentálnych javov, v rámci ktorej vedomiu prináleží dominantné postavenie. Stratégiu rozriešenia „večného problému“ vzťahu mysle a tela predostiera hneď v úvode svojho projektu: „Mentálne javy, vedomé alebo nevedomé, vizuálne alebo sluchové, bolesti, svrbenie, podráždenia, myšlienky – celý náš mentálny život je zapríčinený procesmi prebiehajúcimi v mozgu“ ([9], 18).

³ Metafyzickú koncepciu R. Descarta nepovažujem za *dualistickú* (pozri Kocianová, S.: „Duch v stroji“. In: Filozofia 1994, č. 11.)

Východiskom sa pre Searla stáva téza, podľa ktorej sú mentálne stavy zároveň *zapríčinené* procesmi v mozgu (caused by) a *uskutočňované* (realized in) v jeho štruktúre.

Konzistentnosť princípu zapríčinenia a uskutočnenia, resp. platnosti toho, že a) mentálne javy sú zapríčinené procesmi v mozgu, a zároveň že b) mentálne stavy sú črtami mozgu, dokladá Searle argumentom, podľa ktorého celý mentálny život – naše myšlienky a pocity sú zapríčinené procesmi z *vnútra* mozgu. Čo sa týka mentálnych stavov, podstatné je to, čo prebieha vnútri hlavy, nie vonkajšie alebo periférne podnety. Ak deje prebiehajúce mimo CNS nenájdu odozvu v mozgu, k žiadnym mentálnym stavom nedôjde, píše Searle ([9], 19). Ale ak prebehnú v mozgu tie *správne deje* (nevieme ktoré?), mentálne stavy sa objavajú aj bez prítomnosti vonkajších podnetov. Na podporu svojho tvrdenia uvádza Searle príklad z klinickej anesteziológie, ktorá pracuje na princípe zamedzovania vplyvu vonkajších podnetov. Searlov argument však značne zjednodušuje situáciu, pretože ani odvolávanie sa na klinickú prax nevyvracia fakt, že podstatné je nielen to, čo prebieha „vo vnútri hlavy“, ale aj to, čo prebieha zásahom „zvonka“ – a tým je v istom zmysle aj samotný zásah anesteziológa. Fakt, podľa ktorého si značnú časť vplyvov z vonkajšieho prostredia neuvedomujeme, ešte neznamená, že sme ochudobnení o mentálne stavy, ktoré práve pod týmito vplyvmi prežívame.

Vráťme sa však k podstate argumentu, v ktorom Searle zdôvodňuje tézu, podľa ktorej myseľ je črtou mozgu. Ako analógia mu poslúžila komparácia mikro- a makro-vlastností systému, akým je napríklad voda. Vodu – H_2O tvoria rôzne úrovne mikro-častíc: molekulárne, atomárne, subatomárne ... Systém ako celok má takisto makro-vlastnosti: tvrdosť, tekutosť, priehľadnosť. Tieto vlastnosti možno vysvetliť mikro-časticami systému, napríklad tekutosť vody možno objasniť interakciami medzi molekulami H_2O . Záver znie: makro-vlastnosť systému možno kauzálnie objasniť zo správania prvkov na mikro-úrovni.

Uvedený model alebo predstavu Searle mechanicky prenáša na objasnenie vzťahu mysle (vedomia) a mozgu: v prípade tekutosti, tvrdosti nepochybujeme o tom, že tieto črty systému sú *zapríčinené* správaním prvkov na mikro-úrovni, a zároveň akceptujeme, že *sú črtami* týchto systémov, píše Searle. Podobným spôsobom dospieva k záveru, že „mentálne javy sú *zapríčinené* procesmi v mozgu na neuronálnej a modulárnej úrovni a zároveň sa *uskutočňujú* v tomto systéme“ ([11], 14).

Prenášať analógiu fungovania mikro-makro častíc H_2O na systém fungovania mozgu je skôr reminiscenciou mechanistického prístupu než koncepciou „*biologického* naturalizmu“. Svoj argument završuje Searle tvrdením: „Kým o mozgu možno povedať, že si je vedomý alebo že zakúša smäd, nemožno to tvrdiť o jednotlivých neurónoch“ ([9], 12). „Objav“, ku ktorému J. Searle dospel vo svojom argumente, sa stretol s nejednou kritickou výtkou. Napríklad J. Levin vo svojom článku *On Leaving out what it's like* ([2], 121-136) upozornil na fakt odlišnosti medzi slovníkom chemickej teórie a ľudovou (folk)⁴ teóriou. Ak chceme napríklad objasniť, prečo voda vrie alebo mrzne, potrebujeme najskôr definovať „mrznutie“, „var“. Najbežnejší spôsob ich definovania spočíva v teoretickej redukcii týchto vlastností. Takisto v prípade priehľadnosti, ktorá nie je vlastnosťou chemickou, predtým, než ju objasníme termínmi molekulárnej štruktúry vody a ukážeme spôsob, akým tieto štruktúry interagujú so svetelnými vlnami, musíme zredukovať priehľadnosť na vlastnosť, ktorá má istú spektrálnu odrážavosť. Pri

⁴ Označením *folk theory* sa vymedzuje jazyk v bežnej – každodennej skúsenosti. V prípade vedomia ide teda o každodenné vedomie, na rozdiel od teoretického vedomia.

redukcií pojmov vody a prievitnosti teda dochádza k nutnému postupu „zdola nahor“. Explanačná sila redukcie spočíva v stotožnení makro- a mikro-vlastností, pretože súbor podstatných kauzálnych vzťahov mikro-úrovne uskutočňuje súbor podstatných kauzálnych vzťahov makro-úrovne. Každý pojem, ktorý možno takto analyzovať, bude viesť k explanačnej redukcií.

Nás ale zaujíma otázka, či je podobný postup adekvátny aj v prípade pojmu vedomia. Ak vymedzíme myseľ (vedomie) *len ako* črty mozgu, črty vyššej úrovne, zdá sa, že redukcia je možná. Otázne potom ale je, či je takéto vymedzenie filozofickým postojom alebo vedeckou definíciou.

Ak si však pod vedomím nepredstavujeme *len* črtu mozgu (a už vôbec nie v takom zmysle, v akom je tekutosť črtou vody), ale ako črtu, kvalitu toho nositeľa, ktorý prostredníctvom nej myslí, vníma, prežíva, koná, je zrejmé, že so žiadnym typom redukcie nevystačíme. Ak zoberieme do úvahy povahu našich psychických stavov, ich kvalitatívnu rozmanitosť a schopnosť kauzálnu pôsobiť na svoje podporné mechanizmy, explanačná sila redukcionizmu sa stane nedostatočnou.

I napriek sympatii k Searlovmu úsiliu o poňatie mysle (vedomia) ako prirodzeného biologického javu⁵ najzávažnejšia výtka k jeho charakteristike vedomia spočíva najmä v tom, že jednotlivé neuróny nepocitujú, neprežívajú, nevnímajú a že ani samotný *mozog* nevyvíja tieto aktivity. Mozog je síce orgánom, bez ktorého by psychický život vôbec nebol možný, ale neurofyziologické, funkcionalistické či štrukturálne aspekty opisu fungovania mechanizmov mozgu predstavujú *len niektoré* úrovne možnej explanačie. Tieto úrovne nevypovedajú nič (nie je to ich cieľom, nik to od nich neočakáva) o následnom *prežívaní* nositeľa (nie mozgu) mentálnych stavov a dejov.

Preto ani Searlov prístup neprekračuje rovinu neurofyziologickej a kauzálnnej explanačie javov psychického života, čoho svedectvom sa stáva i jeho domnienka či viera, že akonáhle pochopíme aplikovateľnosť biologickej explanačie na črty, vlastnosti živých bytostí – všetky záhady (jednou z nich je i záhada vedomia) s nimi späté sa objasnia ([11], 238). Rozmotat' záhadu vedomia znamená pochopiť procesy (mozgu), píše Searle. Ani tá najdetailnejšia znalosť procesov prebiehajúcich v mozgu na jeho jednotlivých úrovniach neopíše tie skúsenosti, ktorými ich nositelia disponujú. Napokon sa zdá, že i Searle sa prikláňa k takémuto tvrdeniu, keď vo svojej teórii intencionality uvádza: byť smädný, znamená mať želanie piť. Smäd je preto intencionálnym stavom – má svoj obsah, ktorý určuje, na základe akých podmienok je uspokojený ([8], 87). Možno len dodať, že to nie je len v prípade smädu, ale že všetky mentálne stavy majú svoje *obsahy*, a práve uvedomovanie si týchto obsahov vedomia nevyčítame ani nevy-modelujeme z podporných mechanizmov, ktoré ich spôsobujú.

Ak teda J. Searle tvrdí, že mentálne stavy ako stavy mozgu majú dve úrovne opisu: a) vyššiu úroveň – v mentálnych pojmoch, b) nižšiu úroveň – vo fyziologických pojmoch, prečo potom pri výklade mentálnych javov zostáva na úrovni b), na úrovni opisu neurofyziologických, kauzálnych vzťahov medzi mikro-časticami systému – mozgu?

Problém vzťahu mysle a tela (mozgu) uzatvára Searle tak, že im pripisuje vzájomnú interakciu bez toho, aby boli odlišnými vecami. Myseľ ako črta mozgu a telo teda navzájom sú-

⁵ Kritiku pripisovania vedomia nebiologickým systémom pozri v [11, 65-82], ako aj v Searle, J.: *Minds, Brains and Science*. Harvard University Press 1984, s. 28-41.

visia, nie sú ani striktné oddelené, ani totožné, možno ich spojiť uplatnením „naivného fyzikalizmu“ (všetko, čo existuje vo svete, sú fyzikálne časti, ich vlastnosti a vzťahy medzi nimi) späť do „naivného mentalizmu“ (mentálne javy skutočne existujú, niektoré sú vedomé, veľa z nich má intencionalitu, všetky majú subjektivitu a veľa z nich funguje na základe príčinnej podmienenosti fyzikálnych dejov vo svete). Spôsob tejto interakcie však naďalej zostáva nejasný, keďže Searle odmieta pripustiť spojenie alebo väzbu medzi vedomím a mozgom. Tak to chápe i v prípade väzby medzi tekutosťou vody a molekulami H_2O . Ak je vedomie črtou mozgu, črtou vyššej úrovne, píše Searle, odpadá otázka o väzbe medzi črtou a systémom, ktorého je črtou ([11], 105). Z toho ale vyplýva, že kde niet nijakej väzby, tam ťažko môže dôjsť k interakcii. Na tomto mieste sa status mentálnych javov v rámci „naivného mentalizmu“ prinajmenej spochybňuje, keďže črta systému (myseľ, vedomie) sa identifikuje so systémom samotným (mozgom).

Z doposiaľ načrtnutých úvah o charaktere mentálnych javov vyplýva, že to, čo v Searlovej koncepcii platí pre analýzu mysle, platí i pre výklad vedomia: „Vedomie je biologickou črtou ľudského a niektorých živočíšnych mozgov. Je zapríčinené neurobiologickými procesmi a javí sa ako súčasť prirodzeného, biologického poriadku – tak ako akékoľvek iné biologické javy – fotosyntéza, trávenie, mitóza“ ([11], 90). Vedomie je navyše vlastnosťou vyššej úrovne či emergentnou vlastnosťou mozgu tak, ako je tvrdosť vlastnosťou vyššej úrovne, emergentnou vlastnosťou H_2O . Aby sme pochopili podľa Searla túto tézu, musíme odpovedať na otázku: Ako môže mať fyzikálna vlastnosť, akou je vedomie, mentálnu povahu? A Searle odpovedá: vedomie je mentálnou, a preto fyzikálnou vlastnosťou mozgu v tom zmysle, v akom je tvrdosť vlastnosťou systému molekúl. Keďže problém analógie vlastností systému vody a mozgu som načrtla už vyššie, nezostáva mi iné, len znovu zopakovať, že tak ako v prípade mysle, aj v prípade vedomia je táto komparácia nadekvátna a značne skresľuje pohľad na povahu vedomých mentálnych stavov. Najmä v tom Searlovom tvrdení, podľa ktorého je vedomie zapríčinené výhradne správaním biologických javov nižšej úrovne ([9], 19). O tom, či sa Searlovi podarilo vysporiadať sa s problémom redukcionizmu vedomia, pojednáva nasledujúci text.

2. Redukcionizmus a neredukovateľnosť vedomia. Vedomie, ako uvádza Searle, predstavuje emergentnú vlastnosť systémov. Javí sa ako emergentná črta istých systémov neurónov tak isto, ako sa tvrdosť a tekutosť javia ako emergentné črty systémov molekúl. Je nevyhnutné, píše Searle, hovoriť o emergentnej vlastnosti v tých prípadoch, keď črty systému nemožno pochopiť len zo skladby prvkov a vonkajších vzťahov, ale je nutné ich objasniť termínmi kauzálneho pôsobenia medzi prvkami. A k takýmto črtám sa popri tvrdosti, tekutosti, priesvitnosti radí i „kauzálno-emergentná“ vlastnosť vedomia. Zaiste, dodáva, vedomie samotné nemožno vydedukovať z púhej fyzikálnej štruktúry neurónov – potrebujeme navyše poznať kauzálne vzťahy medzi nimi. Túto koncepciu nazýva kauzálnou emergenciou, resp. „emergentnou 1“, odlišenou od „emergentnej 2“ – črta F je „emergentná 2“ vtedy, ak F je „emergentné 1“ a F má kauzálne sily, ktoré nemožno objasniť kauzálnymi interakciami a, b, c (prvkov systému). Searle odmieta pripísať vedomiu „emergentnosť 2“, pretože potom by vedomie mohlo spôsobiť veci, ktoré sa nedajú objasniť kauzálnym správaním neurónov. Za naivnú pokladá ideu, ktorá charakterizuje vedomie „emergentnosťou 1“ aj „emergentnosťou 2“. To by znamenalo, že by sme vymedzili vedomie ako črtu síce na jednej strane podmienenú správaním neurónov, no

zároveň by sme jej neupreli fakt, že „žije svojím vlastným životom“, že je relatívne autonómna voči procesom, ktoré ju podmieňujú. Opäť uvediem príklad zo Searlovej teórie intencionality, ktorý priamo protirečí takémuto myšlienkovému postupu. Ak na jednej strane Searle tvrdí, že vedomie kauzálne pôsobí späť na mozgové procesy, predsa sám istú fakticitu autonómnosti vedomých intencionálnych stavov pripúšťa – napríklad vedomé úsilie vykonať istú činnosť, akou je zdvihnutie ruky, spôsobuje pohyb ruky. Na vyššej úrovni opisu *intencia* zdvihnúť ruku spôsobuje jej pohyb. Ale na nižšej úrovni séria neuronálnych impulzov dáva do pohybu reťaz udalostí, ktoré vyúsťujú do svalovej kontrakcie. Takže podľa Searla síce máme do činenia s dvomi úrovňami opisu, ale vyššia úroveň kauzálnych črt je zároveň zapríčinená a uskutočnená v štruktúre prvkov nižšej úrovne.

Prvý problém uvedeného vymedzenia spočíva vo fakte, ktorý napríklad J. Eccles dokladá vo svojej práci [6] experimentálne – t.j. vo fakte časového posunu⁶ medzi neurálnymi dejmi a skúsenosťou subjektu. Experimenty ukazujú, že dochádza k dichotómii medzi tým, čo sa odohráva v mozgu ako výsledku všetkých vstupov z receptorov orgánov, a vedomým vnímaním toho, čo sa v subjekte odráža ako výsledok týchto vstupov.

Problematickým ďalej zostáva zodpovedanie otázok typu: Prečo sme chceli zdvihnúť ruku?, Za akých podmienok sme ju zdvihli – z donútenia, alebo dobrovoľne?, Čo sme tým dosiahli? a pod.

Odpovede na tieto a množstvo iných otázok z analýzy kauzálnych črt nižšej úrovne nevyčítame. Redukcionizmu sa nevyhneme tak, že odmietnutím „hrubého“ stotožnenia vedomia s procesmi neurónov prejdeme k jeho stotožneniu s kauzálnymi vzťahmi medzi nimi. Tým sa len jeden druh redukcionizmu nahrádza druhým. Podstatu redukcionizmu vymedzuje Searle ako postup, v ktorom sa „istý druh vecí považuje za odlišný druh vecí“. A možno zredukovať na B, ak A nie je nič iné než B. Spomedzi viacerých typov redukcionizmu – ontologického, teoretického, redukcionizmu vlastností, logického, kauzálneho, sa Searle hlási k poslednému z nich. Kladie si však otázku, či môže kauzálny redukcionizmus implikovať redukcionizmus ontologický. Napríklad v prípade redukcie tvrdosti na pohyby molekúl alebo redukcie zvuku na vzdušné vlny je to práve tak – kauzálny redukcionizmus vedie k redukcionizmu ontologickému.

Obecným princípom je princíp, podľa ktorého, ak je nejaká vlastnosť „emergentná 1“, k obom druhom redukcie dochádza. Majme na pamäti, že práve takto vymedzuje Searle *vedomie*. Sám sa však dostáva do ťažkostí, ak po spomínanom vymedzení uvádza, že v prípade vedomia ontologickú redukciu previesť nemožno (čo je fakt!). Vedomie ako kauzálne-emergentná vlastnosť správania neurónov je teda kauzálne redukovateľné na procesy mozgu. To ale odporuje Searlovej téze o neredukovateľnosti vedomia, ktorú dokladá svojím „antiredukcionistickým argumentom“. Odvoláva sa pritom na zoširoka diskutovaný článok Thomasa Nagela *What it is like to be a Bat? (Aké je to byť netopierom? 1974)*. Pretože nosnou ideou tohto článku je podať antiredukcionistický argument, argument o neredukovateľnosti mentálnych javov a vedomia zvlášť, zastavím sa bližšie pri jeho základných myšlienkach. Ústredná téza Nage-

⁶ Empirické experimenty v práci ([6], 275-294) potvrdzujú nezávislosť pohybov iniciovaných vôľou subjektov od vplyvov neurálnej masinérie mozgu.

lovho argumentu znie: Žiadny opis neuronálneho správania neobjasní, aké je to napríklad *mať bolesť*. Žiadny redukcionistický prístup, píše Nagel, nevyčerpá odpoveď na otázku, prečo je bolesť nutným dôsledkom istého druhu nervových impulzov. Pri analýze tohto argumentu upozorňuje Searle na závažný fakt, ktorý väčšina kritikov opomína, že totiž ide predovšetkým o argument *ontologický*, nie *epistemologický*. Podstatu argumentu tvoria dve roviny problémov:

a) Aké je byť netopierom?;

b) Aké je byť netopierom pre netopiera?

Keďže si myslím, že napriek občasnému zmiešavaniu oboch rovín Nagela zaujíma v prvom rade *prvá rovina* problému, budem sa jej venovať bližšie. Nagel teda neanalyzuje epistemický aspekt problému, t.j. to, ako *poznávame*, aké je byť netopierom, ale najmä to, aké je to, *mať* skúsenosť netopiera v ontickom zmysle. Antiredukcionistický argument alebo pokus oň spočíva v tom, že *fakt existencie* subjektívnej skúsenosti netopiera (alebo človeka) nemožno zredukovať na funkcionálny alebo fyziologický opis mechanizmov, ktoré zabezpečujú jeho funkčnosť. S každým subjektom, nositeľom vedomej skúsenosti, je spätý podľa Nagela istý „uhol pohľadu“ (point of view) – vlastné videnie, prežívanie, vnímanie sveta (tieto tézy, ktoré môžu na prvý pohľad vyznievať triviálne, predstavujú v súčasnej filozofii mysle skôr svetlú výnimku!). Problém, ktorý v Nagelovom výklade vyvstáva pre súčasný fyzikalizmus (názor, podľa ktorého sú mentálne stavy stavmi telesnými, zatiaľ však nevieme, o ktoré stavy ide), je práve existencia subjektívnych mentálnych stavov a „uhlu pohľadu“. Týchto sa objektívna fyzikálna teória musí vzdať, ak chce naďalej zostať objektívnou. Navyše, píše Nagel, ide o fakty, ktorú sú ľudskými pojmami neuchopiteľné.

Ak by sme chceli vytvoriť koncepciu toho, aké je byť netopierom, museli by sme do nej zakomponovať „uhol pohľadu“ netopiera (človeka). Nagel si dosť dobre nevie predstaviť, čo by sa mohlo chápať pod *objektívnym charakterom* skúsenosti nezávislej od konkrétneho individuálneho uhla pohľadu. Formuluje to takto: ak možno subjektívnu povahu skúsenosti pochopiť len z jedného uhla pohľadu, tak žiadny posun k väčšej objektívnosti nás nepriblíži ku skúmanému fenoménu, ale nás od neho vzdiali (I[4], 435-450). Nemyslím, že by nám „hrozil“ takto sformulovaný skeptický postoj – už len z toho dôvodu, že pochopenie povahy subjektívnej skúsenosti prekračuje tzv. „pohľad z jedného uhla“. Fakt, že každý má vlastný „uhol pohľadu“, neimplikuje poznateľnosť čohokoľvek práve len z tohto jedinečného „uhlu pohľadu“. Vo svojej práci *The View from Nowhere* (1986) Nagel ponúka tzv. *objektívny pojem mysle*, ktorým musíme byť schopní rozmýšľať o sebe „zvonka“ (a naopak – Nagelov objektívny pojem mysle je utvorený z jeho vlastného uhlu pohľadu).

Súhlasím s Nagelom, že svet nie je taký, akým sa javí jednému abstraktnému „uhlu pohľadu“, po ktorom pátrajú rozumné bytosti. To však ešte nevyklučuje možnosť poznateľnosti či približovania sa k objektívnym črtám, vlastnostiam spoločným jednotlivým nositeľom mentálnych stavov. Na tomto mieste Nagel presahuje ontický aspekt svojho argumentu, prechádza do epistemickej roviny, v ktorej už antiredukcionistický argument stráca svoje opodstatnenie. Zmiešava to, aké je *býť* netopierom (opis skúsenosti netopiera, človeka) s tým, aké je to *mať* skúsenosť netopiera (aktuálne prežívanie skúsenosti netopiera, človeka). Otázka poznateľnosti sveta je už inou otázkou než to, či vo svete existuje subjektívna vedomá skúsenosť, alebo nie.

Napriek tomu si zhodne s Nagelom myslím, že na to, aby malo vôbec zmysel zaoberať sa poznateľnosťou našich vedomých skúseností, musíme *vopred* uznať fakt, že sú, že existujú.

Nedorozumenia vyplývajúce z Nagelovho článku sa premietajú v dvoch hlavných rovinách:

1. časté prekryvanie antiredukcionistického argumentu (neredukovateľnosť subjektívnej skúsenosti na podporné mechanizmy mozgu) s epistemickým aspektom poznateľnosti povahy vedomých mentálnych stavov a dejov;

2. prekryvanie poznania z 1. osoby (sebapoznanie, sebauvedomenie) s objektívnym opisom istého *typu* spoločných vlastností skúsenosti jedincov.

V konečnom dôsledku považujem za funkčné akceptovať Nagelov argument len ako ontologický, inak by sme sa museli vysporadúvať s problémami, ktoré sa priamo dotýkajú opisu prežívania skúseností, nie jej aktuálneho prežívania.

Vráťme sa však k problému redukcionizmu. Akákoľvek redukcia je úspešná vtedy, ak vylúči uhol pohľadu toho, čo má byť redukované, píše Nagel. Zrejme tu naráža na fakt, ktorý je celkom bežný vo vedeckom skúmaní, totiž, že aj pri analýze javu vedomia vedca nezaujímajú subjektívne prežívanie jeho nositeľa (zabúda však na fakt, že aj vedec pracuje s istým uhlom pohľadu, a teda že ani vedecký či objektívny opis fenoménu nie je „pohľadom odnikadiaľ“ – view from nowhere).

Postoj J. Searla k uvedenému argumentu je protichodný. Pri vymedzení vedomia ako neredukovateľnej vlastnosti fyzikálnej reality zároveň odmieta i prijíma Nagelove dôvody:

a) odmieta Nagelovu nedôveru k téze, podľa ktorej úplnosť neurofyziologicalkého opisu činnosti mozgu postačí na objasnenie vedomých stavov, resp. výhradu voči adekvátnosti explanačnej redukcie vedomia na procesy v mozgu a ich vzájomné kauzálne vzťahy;

b) prijíma ontický rozmer Nagelovho argumentu v tom, že existencia subjektívnych vedomých stavov je nepopierateľná a ich redukcia na mikro-vlastnosti či časti mozgu neprijateľná. Aby sme ukázali, ako môže mať *jedna vec*⁷ zároveň mentálne aj fyzikálne vlastnosti, nevystačíme so Searlovým tvrdením, v ktorom vymedzuje vedomie (myseľ) ako mentálnu, a preto fyzikálnu črtu mozgu v takom zmysle, v akom je tvrdosť vlastnosťou vody.

J. Searle nemôže zároveň tvrdiť, že vedomie nie je „emergentné 2“, a súhlasiť s Nagelovým argumentom bez toho, aby sa dostal do ťažkostí. To, čo na jednej strane odmieta, t.j. istú vlastnosť vedomia, ktorou transcenduje kauzálne vzťahy mikro-častíc svojho podporného mechanizmu (a tým sa stáva „emergentným 2“), na strane druhej prijíma – zdôrazňovaním *neredukovateľnosti* vedomia práve z dôvodu subjektívnej povahy vedomých stavov a statusu „uhlu pohľadu“ ich nositeľa.

Argument, na základe ktorého sa Searle usiluje vymotať z protirečivosti tvrdenia o kauzálnej redukovateľnosti a zároveň neredukovateľnosti vedomia, objasňuje na príklade redukovateľnosti tepla, farby, tvrdosti a neredukovateľnosti vedomia. Pojem tepla má čosi spoločné s tým, ako vnímame teploty, teplo je to, čo pociťujeme ako teplé, píše Searle. Ak sa zaoberáme teóriou toho, čo zapríčiňuje tieto a iné javy, zistíme, že sú to molekulárne pohyby. Teplo následne redefinujeme termínmi podmieňujúcich príčin – touto redefiníciou eliminujeme akýkoľvek

⁷ Za predpokladu, že danou *vecou* nie je mozog, ale organizmus ako nositeľ vedomia a jeho prejavov, ako nositeľ mentálnych a fyzikálnych vlastností.

vek vzťah k subjektívnemu javeniu. V prípade bolesti to tak nie je. Prečo? Pretože „to, čo nás zaujíma na teple, nie je jeho subjektívne javenie sa, ale podporné fyzikálne príčiny“ ([11], 119). Fakt, že redukcia iných javov je závislá zčasti na rozlišovaní medzi „objektívnou fyzikálnou realitou“ a „subjektívnym javením“, v prípade vedomia neplatí. Jeho realita je *javením* samotným. A preto redukcie, ktoré vynechávajú epistemické základy javenia, nemožno aplikovať na epistemické základy samotné. Tolko k Searlovmu argumentu. Neredukovateľnosť sa v jeho koncepcii stáva dôsledkom „pragmatizmu našich definičných praktík“, ktoré nemajú žiadne metafyzické následky pre jednotu vedeckého náhľadu. Vedomie teda nie je redukovateľné pre nejakú záhadnú črtu, ale preto, lebo svojím vymedzením presahuje redukciu, ktorú sme použili z pragmatických dôvodov. Uvedené „pragmatické dôvody“ vedú zrejme k tomu, že v prípade tepla nás subjektívna skúsenosť *nezaujíma*, kým v prípade vedomia áno. To je však značne nepresvedčivý argument o neredukovateľnosti vedomia. Netvrdím, že by naše predstavy či koncepcie vedomia, psychických stavov neboli určované naším záujmom alebo vierou. Tvrdím len, že fakt *záujmu* nehovorí skoro nič o podstate vedomých stavov a o tých črtách, vlastnostiach, ktorými sa odlišujú od redukovateľnosti iných javov. To, čo treba objasniť, je práve tá „záhadná“ črta alebo črty, na základe ktorých je vedomie neredukovateľné, na základe ktorých je „emergentné 2“. Obzvlášť opomínanou črtou či kvalitou je *prežívanie obsahov vedomia*, ktoré sa premieta do *subjektívnej skúsenosti subjektov* (vo fakticite vnímania, myslenia, rozhodovania, konania ...). Searle, ktorý sa navonok k tejto kvalite hlási (viď jeho teória intencionality [8]), ju svojím modelom vedomia ako črty zapríčinennej a uskutočňovanej v mozgu zbavuje vlastnej reality, a tým aj vlastného obsahu.

LITERATÚRA

- [1] CROOK, J. H.: The Evolution of Human Consciousness. Oxford University Press 1985.
- [2] DAVIES, M. – HUMPHREYS, G. W.: Consciousness. Oxford, Basil Blackwell 1993.
- [3] MARCEL, A. – BISIACH, E.: Consciousness in Contemporary Science. Oxford University Press 1988.
- [4] NAGEL, T.: What it is like to be a bat? In: Philosophical review 83, 1974.
- [5] NAGEL, T.: The View from Nowhere. Oxford University Press, 1986.
- [6] POPPER, K. – ECCLES, J.: The Self and its Brain. Berlin, Springer International 1977.
- [7] SEARLE, J.: Intentionality and method. In: The Journal of Philosophy 1981, č. 11.
- [8] SEARLE, J.: Intentionality. Cambridge University Press 1983.
- [9] SEARLE, J.: Minds, Brains and Science. Harvard University Press 1984.
- [10] SEARLE, J.: Consciousness, explanatory inversion and cognitive science. In: Behavioural and Brain Sciences 1990, 13, 585-642.
- [11] SEARLE, J.: The Rediscovery of Mind. MIT Press 1992.

PhDr. Silvia Kocianová
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR